

CONSIDERACIÓNS VERBO DO USO DOS DEMOSTRATIVOS NO GALEGO

Mª XOSÉ RODRÍGUEZ VALCÁRCEL

1. Introducción

O obxectivo do presente traballo é estudar algúns aspectos, no ámbito da morfosintaxe, sobre o funcionamento do sistema dos demostrativos e das construcións prepositivas nas que estes aparecen no galego moderno. Concretamente, analizarémosla sistematicidade formal e maila combinatoria que presenta esta clase de palabras nos textos, independentemente da súa función ben como determinante, ben como núcleo, dunha frase nominal.

Os demostrativos no galego constitúen, coma no resto das linguas románicas, un sistema pechado. A nivel dialectal non rexistramos un paradigma único senón que cómpre diferenciar determinadas variantes ó longo do territorio lingüístico. En todas elas, as formas de demostrativo constan de lexema e morfemas de xénero e número, e poden presentar asemade hipercaracterización no lexema nalgún dos compoñentes do paradigma.

Para observa-lo funcionamento do sistema dos demostrativos no galego moderno escollemos dez textos dialectais correspondentes ós Ancares, Galego exterior, Feás, Goián, A Terra Chá, Viana do Bolo, Negueira de Muñiz, Verín, Zolle e Oscos, e mais cinco obras literarias de autores do século XX, concretamente, *Os dous de sempre* de Castelao, *O incerto señor don Hamlet* e *Merlín e familia i outras historias* de Cunqueiro e *Percival e outras historias* e *Arnoia*, *Arnoia* de Méndez Ferrín¹.

2. Paradigmas dos demostrativos no galego

¹ A referencia completa de todas estas obras figura na bibliografía final. Indicamos tamén aí o título abreviado polo que citarémoslos exemplos.

Para o estándar escrito galego (Cfr. Álvarez et alii: 1986, 207) escolléronse, de tódalas formas posibles, as seguintes:

este(s)	ese(s)	aquel(es)
esta(s)	esa(s)	aquela(s)
isto (esto)	iso (eso)	aquilo (aqueilo)

Dialectalmente localízanse outra serie de sistemas (Cfr. Fernández Rei: 1990, 69-73):

A) *este esta esto*, maioritario no territorio.

B) *iste esta esto*, que aparece na maior parte de Ourense e no Sur de Lugo.

C) *este esta isto*, que se rexistra no extremo nordeste da Coruña e centro e sur de Pontevedra.

D) *este esta isto*, que se documenta nalgúns puntos do Baixo Miño e do Condado.

E) *iste ista esto* que abrangue parte do sur de Lugo.

F) *iste esta isto* que aparece en Lobios.

G) *iste ista isto* rexistrado en Viana do Bolo.

Para o plural dos demostrativos masculinos podemos atopar, amais das formas recollidas no estándar, as correspondentes etimolóxicas, *estos esos aqueles*, no galego oriental e na área fisterrá. O resto das aparicións, relativamente frecuentes no galego moderno, trátanse dun castelanismo morfolóxico.

Se analizámo-lo paradigma de demostrativos que aparece nos diferentes textos examinados, achamos unha primeira diverxencia entre os textos dialectais e os literarios, dado que nos primeiros, exceptuando algúns casos problemáticos como o plural das formas de masculino, aparece sempre un sistema claro, mentres que nos segundos adoita haber unha mestura de diferentes paradigmas, sobre todo en Cunqueiro e Méndez Ferrín. Examinando cada un individualmente, atopámo-los seguintes resultados:

2.1. Os textos literarios

Cunqueiro:

Merlín.

O paradigma maioritario é o seguinte².

² O díxito que aparece xunto á forma remite ó número de ocorrencias da forma simple, non soldada con preposición ningunha. Aínda que pode resultar pesado enumeralo en tódolos exemplos, parécenos pertinente porque nalgúns casos resulta difícil establece-la forma maioritaria. Nos exemplos nos que sexa necesario botaremos

iste (38)	ise (10)	aque (44)
istes (8)	ises (12)	aqueles (3)
ista (29)	isa (4)	aquela (37)
istas (9)	*isas	aquelas (4)
isto (16)	iso (5)	aque (4)

Así a todo, tamén aparecen as formas *este* (2), *esta* (1), *esa* (1), *aquil* (2), *istos* (1), *eso* (4).

Hamlet.

O paradigma maioritario é o seguinte:

iste (13)	ise (16)	(n)aquil (4)
*istes	ises (2)	*aquiles
ista (11)	isa (6)	aquila (1)
istas (5)	isas (4)	*aquilas
isto (7)	iso (15)	aque (3)

Con todo, esas formas alternan, e mesmo son minoritarias, con *este*, *ese* e *esta* con cadanseu exemplo e *aquel* e *aquela* con dous. No neutro aparecen asemade *esto* (2) e *eso* (1).

-Ferrín.

Arnoia.

O paradigma rexistrado é o seguinte:

este (6)	ese (2)	aque (10)
*estes	*eses	aqueles (4)
esta (6)	esa (1)	aquela (13)
estas (1)	esas (1)	aquelas (3)
isto (3)	iso (2)	aque (2)

As formas anteriores alternan con *iste* (5), *ise* (2), *aquil* (4), *ista* (1) e *aquilo* (1). De contemplármolas formas soldadas con preposición, estas engaden novos membros por canto rexistramos *distes* (1) e *deses* (1).

man para establece-lo sistema das formas unidas a preposición. De non rexistrarmos algún dos membros do paradigma e, no caso de que estes se desprendan do conxunto, colocáremo-lo elemento suposto precedido dun asterisco.

Percival.

Atopamos un paradigma relativamente fixado e só se detectan alternancias na terceira persoa:

iste (13)	ise (2)	aquil (14)
ista (17)	isa (4)	aquela (8)/aquila (2)
istes (1)	*ises	*aquiles
*istas	isas (2)	aquelas (2)
isto (8)	iso (8)	aquilo (1)/aqueo (1)

-Castelao

Os Dous de sempre.

Aparece un paradigma claramente definido, salvo a alternancia na forma de plural entre *eses* (3)/ *esos* (1):

este (7)	ese (9)	aquel (15)
estes (3)	eses (3)	aqueles (7)
esta (12)	esa (4)	aquela (14)
estas (3)	esas (6)	*aquelas
esto (1)	eso (6)	aquelo (1)

Do observado nos textos literarios podemos concluír que, coa excepción da novela de Castelao que si se cingue a un dos paradigmas do galego oral, concretamente ó que se perfila como maioritario (Cfr. Fernández Rei: 1990, 69-73), e que a única forma discordante semella un castelanismo morfolóxico do autor, o resto dos textos reflicten un sistema pouco coherente con diferentes formas para o mesmo xénero, número e persoa e, amais, ningún deles se corresponde exactamente cos rexistrados na fala.

Os textos dialectais

GOIÁN

Presenta un sistema totalmente coherente:

este (11)	ese (17)	aquel (16)
estes (3)	eses (5)	aqueles (14)
*esta	esa (5)	aquiala (12)
estas (1)	esas (5)	aquialas (11)
isto (11)	iso (41)	aquilo (77)

As formas soldadas con preposición non engaden novos membros e unicamente reafirman a existencia da forma *esta* pola pre-

sencia de *desta* (1). Cómpre salienta-la aparición das formas *aquela* (5) e *aquelas* (2). Os demostrativos femininos plurais, elementos estraños ó resto do territorio, son perfectamente explicables polas frecuentes ditongacións da lingua da zona.

A TERRA CHÁ

O sistema que aparece é coherente salvo as formas *iso* (2) e *destos* (2) *desos* (2):

este (13)	ese (31)	aquel (23)
estes (1)	eses (5)	aqueles (6)
esta (25)	esa (22)	aquela (13)
estas (2)	esas (8)	aquelas (3)
esto (7)	eso (55)	aquelo (19)

VERÍN

O sistema rexistrado é o seguinte:

este (3)	ese (5)	aquel (7)
esta (3)	*esa	aquela (4)
estes (1)	eses (2)	aqueles (5)
estas (2)	*esas	aquelas (1)
esto (3)	eso (8)	aquelo (3)

Como se desprende do cadro anterior, nos textos que examinamos rexístrase o paradigma maioritario do galego e non algún dos específicos da zona ourensá.

NEGUEIRA

Neste caso a escaseza dos nosos datos non nos permite establecer un sistema perfectamente definido en tódolos seus membros. Así a todo, o paradigma que podemos reconstruír é o seguinte:

este (2)	ese (8)	aquel (3)
*estos	*esos	aquelos (3)
esta (3)	*esa	aquela (7)
*estas	*esas	*aquelas
esto (4)	eso (6)	*aquelo

Rexístramos tamén unha forma *naqueles* que compite con *aquelos* e non documentámo-la forma neutra de terceira persoa indicada pero si, pola contra, o castelanismo ou dialectalismo *aquello* (2).

OSCOS

O paradigma é o seguinte:

este (1)	ese (2)	aquel (3)
*esta	esa (1)	aquela (5)
*estas	esas (1)	aquelas (3)
*estos	esos (4)	aquelos (1)
esto (1)	eso (1)	aquelo (2)

FEAS

Aparece un sistema claro salvo no plural das formas masculinas.

este (8)	ese (7)	aquel (3)
estes (1)/estos (2)	eses (3)	aqueles (1)
esta (5)	*esa	aquela (1)
*estas	*esas	*aquelas
esto (9)	eso (8)	aquelo (7)

GALEGO EXTERIOR

Rexístrase un paradigma coherente salvo no plural das formas de masculino:

este (4)	ese (12)	aquel (1)
estos (2)	eses (5)/esos (3)	aqueles (1)
esta (2)	esa (9)	aquela (1)
estas (1)	esas (7)	*aquelas
esto (9)	eso (19)	*aquelo

Aparecen, amais, con respecto ós plurais masculinos as formas *desos* (3) *deses* (2) *neses* (1).

ANCARES

Temos un sistema claramente fixado, coa excepción da forma *isa* que compite con *esa*.

este (4)	ese (4)	aquel (8)
estos (2)	esos (2)	*aquelos
esta (2)	esa (1)/isa (1)	aquela (3)
*estas	esas (1)	aquelas (5)
*esto	eso (13)	*aquelo

VIANA

Documéntase un paradigma ben definido salvo a alternancia entre *eses* (3) *esos* (1):

este (26)	ese (17)	aquel (14)
esta (27)	esa (19)	aquela (22)
estes (7)	eses (3)/esos (1)	aqueles (11)
estas (11)	esas (5)	aquelas (10)
esto (18)	eso (139)	aquelo (17)

Neste caso rexistrámo-lo sistema maioritario en galego e non o que está descrito para a zona de Viana.

ZOLLE (GUNTÍN)

Presenta un paradigma totalmente uniforme:

este (86)	ese (64)	aquel (14)
esta (93)	esa (57)	aquela (14)
estes (36)	eses (22)	aqueles (4)
estas (45)	esas (4)	aquelas (4)
esto (144)	eso (286)	aquelo (11)

Como se desprende das enumeracións anteriores, en galego segue funcionando na clase dos demostrativos un paradigma de tres membros, e isto é un trazo de conservadorismo do noso idioma dentro da Romanía. Badía Margarit (1952, 3) afirma que a Península Ibérica, xunto con Sicilia e o Sur de Italia, é o único complexo lingüístico que conserva unha tripla oposición. O que si presenta claramente este autor é que na Península Ibérica, cando menos nos casos do español e do catalán que son as linguas nas que el se centra, non se pode seguir sostendo a existencia dun sistema tripartito na lingua falada, malia a que os diferentes estudos normativos de ámbolos idiomas o sigan presentando así. Unicamente escaparía a esta tendencia, dentro do dominio catalán, o valenciano que aínda mantén unha tripla oposición.

Evanildo Bechara (1974, 320) suxire que este mesmo proceso de conversión nun sistema bimembre se está a producir no portugués do Brasil.

En galego moderno, á vista dos textos consultados, semella que segue funcionando o sistema trimembre, pero de tódolos xeitos, habería que analizar máis polo miúdo este problema nos diferentes textos conxugando o aspecto formal con todos aqueles valores ou acepcións semánticas pertinentes.

3. *Función dos demostrativos*

Cando se trata o tema dos demostrativos, sempre se establece unha primeira diferenza fundamental entre as formas do neutro que só pode funcionar como núcleo da frase nominal, e as series de masculino e feminino, que presentan a dupla posibilidade de actuar como núcleo ou como determinante nesa estrutura sintáctica. Nos textos examinados observamos que, malia a que esta afirmación se axusta á realidade neles reflectida, o nivel de uso nunha ou outra función difire dabondo nos textos dialectais e nos textos literarios. Así, dos 566 demostrativos masculinos e femininos rexistrados nos textos literarios funcionan como núcleo unicamente 103 (o 18%), en tanto que o fan como determinantes 463, que supoñen o 72% do total.

Nos textos dialectais a situación é parcialmente diferente, xa que de 1344 demostrativos, 490 desempeñan a función nuclear e 844 a de determinación, isto é, o 36% fronte ó 64%.

Mención especial merece neste caso a obra de Laureano Prieto, *Contos Vianeses* porque nela a porcentaxe de uso como núcleo ou como determinante aproxímase máis á situación dos textos literarios ca á dos dialectais (176 actúan como determinantes fronte a 32 que o fan como pronomes).

Do anterior dedúcese que o uso como determinante é o preferido nun discurso elaborado, mentres que nun acto comunicativo informal é maior o número de casos nos que o demostrativo funciona independentemente³.

As formas de neutro poden aparecer, evidentemente, nos textos dialectais e nos literarios pero a frecuencia de uso, como acontecía no caso anterior, é diferente. Así, observamos que nos textos literarios, dun total de 633 demostrativos, son neutros o 14% en tanto que nos dialectais, dun total de 2247 o son o 45%. A causa debe ser idéntica á da maior aparición de pronomes, o neutro serve para retoma-la

³ Esta situación é perfectamente explicable se temos en conta que emisor e receptor comparten, coñecen e refírense (no seu caso), neste discurso informal, ó mesmo contexto extralingüístico.

narración e entra nun bo número de frases feitas que se insiren con maior frecuencia no discurso falado ca no literario.

4. Posición do determinante na frase nominal

Na maior parte dos casos o demostrativo precede ó núcleo da frase nominal na que está integrado e é o único determinante. De tódolos xeitos, nalgúns casos adopta a posposición e neles a secuencia vai precedida obrigatoriamente do artigo determinado, coa excepción dalgunhas estruturas exclamativas.

Nos textos literarios, de tódolos determinantes que se rexistran, só aparecen pospostos o 3%⁴:

“e dóulla o señor Merlín a culleradas ao animalíño *aquel*, i eu”
(Merlín, 28)

“¡Qué aspeito de espiléitico tén o machiño *iste!* (Percival, 62)

“rememoránda e resoñánda a traxedia *aquela*” (Hamlet, 43)

Nos textos dialectais segue sendo maioritaria a secuencia de demostrativo anteposto e único, pero, con todo, aumenta ata un 8% o índice de formas pospostas. Os textos nos que se rexistran demostrativos pospostos son os pertencentes a Goián, Terra Cha, Negueira, Feás, Galego exterior, Ancares, Viana e Zolle. Tódolos membros do paradigma son susceptibles de apareceren nesta posición á luz dos exemplos rexistrados:

“púñanse os portuheses eses cas dúas mulleres *aquialas* que xa iaran biellotas” (Goián, 58)

“estaba toda a parte *esa* de Villalba por donde viñeche” (Terra Cha)

“Ai, Xaquín, que modos *eses*. É mellor casars’axiña” (Terra Cha)

“Ié dixéronme que tían ún tamén na casa *aquela*” (Negueira, 54)

“o ubre arrumbaba máis que o tarambelo *este*” (Feás, 31)

“pero mira que se me pasou a min o día *ese*” (Exterior, 32)

“chamámoslle nosoutros cuando sa’in os chipros *estos* do castañeiro”
(Ancares, 54)

“eu non sei que me acurrirá co lagarto *ese* que osté dice” (Viana, 93)

⁴ Unicamente rexistramos este tipo de secuencias nas dúas obras de Cunqueiro examinadas e no *Percival*.

“pero elí no campamento *aquel* d’Otero dunha bez tubemos un combite” (Zolle, 35)

5. Combinatoria do demostrativo na FN

Tanto os textos literarios coma os dialectais adoitan presentar estruturas frásticas pouco complexas polo que respecta á combinatoria do demostrativo con outros determinantes. De tódalas secuencias rexistradas nas que esta clase de palabras funciona como determinante, só o 7% dos textos literarios e o 5% dos dialectais presentan outro ou outros determinantes.

As posibilidades combinatorias rexistradas son as seguintes:

a) *Textos literarios.*

-Demostrativo + Posesivo + NÚCLEO:

“e parecía que me espertaba os parágrafos con *aquel* seu mirar que en min pousaba” (Merlín, 108)

“até deixalos máis secos que a madeira de que está feito *este* meu arco” (Arnoia, 90)

-Demostrativo + NÚCLEO + Posesivo:

“*Iste* rizo de meu” (Hamlet, 68)

“Pois si..., *aquila* criada miña” (Percival, 47)

-Cuantificador todo + Demostrativo + NÚCLEO:

“eu miro fíta tras fíta, conto tras conto, e cos meus propios ollos miro pasar toda *aquela* troupada” (Merlín, 10)

“Toda *esta* illa, chamada YS, está morta” (Arnoia, 77)

-Cuantificador *todo* + Artigo + NÚCLEO + Demostrativo:

“Toda a ribeira *aquela* é unha pomarada” (Merlín, 119)

-Demostrativo + Cuantificador *mesmo* + NÚCLEO:

“lembrei que *aquela* mesma mañá de primavera eu cumpría os dazasete anos” (Arnoia, 54)

“*Aquil* mesmo día era sábado” (Dous, 36)

-Demostrativo + Cuantificador *outro* + NÚCLEO:

“fixate agora *niste* outro tenario” (Percival, 84)

-Demostrativo + Numeral cardinal + NÚCLEO:

“non contaba con máis compañeiros que un canciño e *aqueles* dous libros que para el non tiñan remate” (Dous, 60)

“*Estes* dous catadores de ilusións emprenderon camiño adiante” (Dous, 44)

-Demostrativo + Posesivo + Numeral ordinal + NÚCLEO:

“Eu quero adicarvos *esta* miña primeira novela” (Dous, 3)

b) *Textos dialectais.*

-Artigo + Numeral + NÚCLEO + Demostrativo:

“cas dúas mulleres *aquialas*” (Goián, 210)

-Cuantificador *todo* + Demostrativo + NÚCLEO:

“Pasaron todos *aqueles* anos asta que chehou a herra” (Goián, 203)

“Todo *ese* terreno conocino eu” (Terra Cha)

“conque estivera servindo todo *aquel* tempo” (Viana, 108)

“pa claba-los zocos e tod’*esas* cousas” (Zolle, 123)

-Demostrativo + NÚCLEO + Cuantificador *todo*:

“transcurriron *aqueles* anos todos do binte ó trinta” (Goián, 203)

“ben vestida, con roupa de luho, *esas* cousas todas” (Exterior, 191)

-Cuantificador *todo* + Artigo + NÚCLEO + Demostrativo:

“toda a parte *esa* de Villalba por donde viñeche” (Terra Cha)

-Demostrativo + NÚCLEO + Posesivo:

“ó chegare ó Rañadoiro viron *aqueles* carneiros nosos” (Verín, 214)

-Demostrativo + Cuantificador *mesmo* + NÚCLEO:

“que nun ye quiría quitálo. *Aquél* mesmo día que fose belo” (Oscos, 508)

“*esta* mesma rea é igual” (Zolle, 185)

-Demostrativo + Numeral cardinal + NÚCLEO:

“*¡Esos* dous piratas! (Oscos, 518)

“e logo *eses* cuatr’andividuos eran relevados” (Exterior, 196)

112) “se puxera *aqueles* dous ovos de choco darían duas polas” (Viana,

“*esas* seis partes pois é o que dá pa poñerll’os testos” (Zolle, 205)

-Demostrativo + Cuantificador *cantos* + NÚCLEO:

“si cunde l’ejemplo *destos* cuantos vecius chegar a facers’ en cada pue-
blo” (Exterior, 187)

-Demostrativo + Cuantificador *outro* + NÚCLEO:

“eu teño máis dereito a casarme cu’ese home ca tén *esa outra* moza”
(Viana, 65)

“agora meta vuestra Majestá a mau *nesto outro* bulso” (Viana, 133)

-Cuantificador *todo* + Demostrativo + Numeral + NÚCLEO:

“Tod’*esas* catro materéas mezcladas” (Zolle, 152)

-Numeral ordinal + NÚCLEO + Demostrativo:

“fai un trozo de madeira sobre a sesta part’*esa* que se “ (Zolle, 205)

-Demostrativo + NÚCLEO + Cuantificador *mesmo*

“*ese* cura mesmo” (Zolle, 170)

Nalgúns casos o demostrativo aparece determinando a un nome propio de persoa. Isto é relativamente máis habitual nos textos literarios, nos que representa o 3% dos exemplos, ca nos dialectais cun índice de aparición do 1%. Destaca Cunqueiro con trece exemplos no *Merlín*, dos quince que aparecen na totalidade dos textos literarios. Nos dialectais, de doce exemplos, cinco pertencen a Goián, catro á Terra Cha, e un a Feás, Viana e Zolle.

6. Usos adverbiais das formas de demostrativo

6.1. *Daquela*

Esta forma aglutina tres valores lingüísticos diferentes: a contracción da preposición *de* mailo artigo feminino de terceira persoa, un adverbio de tempo e unha conxunción (Cfr. Álvarez et alii: 1986, 212).

Nos textos literarios localízanse trinta e tres exemplos desta forma, en dez casos funciona como determinante (o 30%) e en vinte-dous como adverbio (67%). Amais, rexistramos un exemplo en *Percival* no que actúa como conxunción:

“Iso non se fai. Mira... o tema non me enchía. *-Daquela* fixeches ben! (Percival, 82)

Na mesma obra, achamos unha ocorrencia de *naquela* con función adverbial:

“*Naquela*, a femia farta de pracer arroteou coas súas pinzas o pescozo do noivo” (Percival, 85)

Nos textos dialectais, dos 73 exemplos atopados, só en tres casos a forma *daquela* integra unha frase preposicional (4%) en tanto que os noventa e seis restantes (96%) son adverbios.

En dous exemplos, rexistrados en Zolle, a forma de adverbio é *daquelas*:

“un cimbrón porque *daquelas* non había motosierras” (Zolle, 124)

“*daquelas* cobrábamos por par” (Zolle, 125)

A aparición deste fonema fricativo apicoalveolar xordo é paralela á presenza no galego da alternancia entre formas do tipo *onte/ontes*. Estas variantes rexístranse no Nordés da Coruña e Norte de Lugo (Cfr. Fernández Rei: 1990, 103).

6.2. *Outros*

Non atopamos ningún exemplo nas obras de Cunqueiro e Méndez Ferrín no que a contracción da preposición *en* máis o demostrativo neutro funcione como adverbio. En Castelao, pola contra, localizamos oito exemplos nos que a forma *nesto* posúe este valor:

“Vin dando unha volta e colleume a noite. *Nesto* pasou outro automóbil” (Dous, 175)

“a Manoel deixouno escoado, sen forzas para baixar. *Nesto* sinteu que o chamaban” (Dous, 216)

Nos textos dialectais, este uso é relativamente frecuente e eleva o número de aparicións a quince:

“e tiña unha barca, pra pasar pasaxeiros. Pero *nesto* acercasell’o raposo” (A Terra Cha)

“o pai e a nai eran a ovella e o cabrón, e os fillos os cabritos. E *nesto* chegaron pola porta” (Verín, 188)

“xa lle quedaron alí dúas uñas. E *nesto* emprendemos con Roberto” (Feás, 156)

“empezou a soplar cos foles pra apurar o lume porque tiña muta fame. *Nesto* oiú decir no canizo” (79)

Tamén outras preposicións antecedendo o demostrativo neutro dan lugar a construcións con valor adverbial que nalgúns casos poden posibilitar tamén unha lectura consecutiva:

-*A esto*

“Pero, *a esto* saléu o amo da casa” (Feás, 154)

-*Cuesto*

“Deixame saca-la man pra marchar e deixote quedar. E *cu’esto* marchou o demo” (Viana, 56)

-*Cueso*

“Xuntáronse as avésporas e as abellas e as moscas e os mosquitos, contra o lobo, e a zorra, o oso e o gato e eses bichos do monte; e *cueso* o lobo, a zorra e eles tiveron unha reunión” (Verín, 190)

-*Cuiso*

“Pensando que en Madriz ataban os cais con lengüizas. E *cu’iso* pediulle on veciño cinco pesos prestados” (Viana, 107)

7. O demostrativo como substantivo

Álvarez et alii (1986) afirman “*Aquel, aquela* úsanse como substantivos con significado non definido, cando non se quere ou non se pode utiliza-lo substantivo que a lingua habilita para denotar un concepto ou obxecto”.

Nos textos analizados podemos observar como este valor aparece esporadicamente en textos literarios pero non nos dialectais⁵.

⁵ Sen embargo, existen datos que demostran que este valor si se documenta abundantemente noutras zonas de Galicia.

Nestes últimos, dos 111 exemplos de *aquel* e 85 de *aquela* só aparece un substantivo:

“Pero xa lle falou con algunha *aquela*, pra escapar se vía que iban cara el” (Viana, 158).

Nos textos literarios, aparecen seis usos como substantivo, todos da forma de masculino, cinco no *Merlín* e un en Castelao:

“e cando se achegaba unha vítima collíanlle os beizos, un *aquel* de lelicia” (Castelao, 50)

“Eu, meu señor Leonís, ben che emprestara o camiño, pro co *aquel* de estar no canuto de ferro no sobrafo enferruxóu” (Merlín, 5).

8. Contraccións

As preposicións *de* e *en* contraen coas formas do demostrativo. Esta contracción aparece maioritariamente representada na escrita, pero analizando as obras literarias, rexistramos formas non soldadas nas seguintes obras:

-*Merlín*: *en isto* (2) alterna con *nisto* (2)

-*Arnoia*: *de aquel* (1) *de aquela* (2) *de aquelas* (1) *de aqueles* (1) fronte a *de aquel* (1) *daquela* (10) e *daqueles* (1)

-*Percival*: *de aquil* (2) *de aquela* (2) *de ista* (1) que alternan con *daquela* (5) e *dista* (4)

Nas dúas obras de Méndez Ferrín, a aparición da forma contraída ou non contraída co demostrativo *aquela* pode ter unha funcionalidade diferenciadora. Na *Arnoia* *daquela* compórtase como un adverbio, e *aquela*, na forma non soldada, como determinante. No *Percival* os cinco exemplos de *daquela* sitúanse no ámbito adverbial ou conxunto e ‘*(de) aquela*’ é sempre determinante.

Nos textos dialectais documéntase maioritariamente a contracción, rexistrándose moi poucos exemplos do contrario⁶ e disto podemos deducir que, a pesar de que a literatura presenta vacilacións, estas non se detectan no discurso oral.

Nos textos dialectais do noso corpus que pertencen ó galego oriental e ourensán, a preposición *con* tamén contrae coas formas de demostrativo, do mesmo xeito que acontece co pronome persoal de terceira persoa, e así rexistrámo-los seguintes exemplos:

-Verín: *cuesto* (1) *cuesto* (6)

⁶ De feito, das trinta e catro formas atopadas de non contracción, trinta e dúas pertencen ós *Contos Vianeses*.

-Ancares: *coeso* (1)

-Viana: *cu'ese* (1) *cu'esto* (7) *cu'eso* (100) *cu'iso* (1)

Con respecto á aparición de formas soldadas co cuantificador *outro* debemos indicar que non ten un índice de aparición moi alto, sobre todo nos textos literarios⁷, onde só achamos un exemplo no *Hamlet* de Cunqueiro:

“¡Pantalone fai esto, Colombiña responde *estoutro!*” (Hamlet, 84)

Nos textos dialectais, atopamos exemplos na Terra Cha, Feás, Viana e Zolle:

“s'aljunha sabía qu'andaba ben outra *aqueloutra* xa non me quería ben” (A Terra Cha)

“fixome alí uns gestos, que xa estaba enterado de tal, e preguntóume por aquilo e por *aqueloutro*” (Feás, 9)

“o fillo díxolle: Agora a ver se é capaz de face-lo mesmo cu' *aqueloutro* máis grosso” (Viana, 79)

“s'ei facer esto nin s'ei facer *aqueloutro*” (Zolle, 24).

9. Conclusións

De todo o exposto anteriormente podemos extraer algunhas conclusións que semellan evidenciar un uso lixeiramente diferente do paradigma dos demostrativos nos textos dialectais e nos literarios. Nos primeiros aparece sempre un sistema único e coherente e unicamente os plurais das formas de masculino, por veces presentan os castelanismos morfolóxicos *estos*, *esos*, *aquelos* como formas diverxentes. Pola contra, nas obras literarias examinadas, coa excepción da novela de Castelao, non achamos un paradigma coherente e ás veces resulta difícil establecer cales son as formas maioritarias.

En canto á función preferida polos demostrativos, estes actúan nos textos dialectais fundamentalmente como pronomes, en tanto que nos literarios o uso predilecto é o de determinante do núcleo da frase nominal. En conexión con isto, debemos indicar que as formas de neutro, que evidentemente só son susceptibles de uso independente, aparecen con maior frecuencia nos textos dialectais ca nos literarios.

A posición predilecta do demostrativo dentro da frase nominal é a de anteposición ó núcleo da mesma, a posposición resulta moi minoritaria pero, así a todo, dáse con maior frecuencia nos textos

⁷ Cómpre destacar que esta aglutinación se evita no portugués estándar contemporáneo (Cfr. Cunha-Cintra, 1984², 336).

dialectais ca nos literarios. Tamén debemos incidir en que o demostrativo amosa preferencia por aparecer como único determinante. Combina coas series dos posesivos, cuantificadores e numerais, antecedendo o núcleo e, en principio semella que nas frases nominais que contan con determinantes demostrativos, o número maior de formas antepostas ó núcleo é de tres.

A forma *daquela* con valor adverbial presenta unha total vitalidade no galego moderno. Non acontece o mesmo co seu uso con significación consecutiva. Así e todo, a súa utilización como elemento soldado con significación temporal é maior nos textos dialectais ca nos literarios. Esporadicamente rexistramos dúas variantes desta forma: *daquelas* e *naquela*.

Na gramática do galego establécese que as formas de demostrativo poden estar gramaticalizadas como substantivos. Os textos por nós analizados reflicten un uso moi minoritario desta posibilidade.

Aparece maioritariamente representada a contracción das preposicións *de* e *en* coas formas de demostrativos pero tamén en textos de certas zonas rexistrámo-la contracción coa preposición *con*. Por último, as formas soldadas co cuantificador *outro* teñen unha escasa implantación nos textos examinados, sobre todo nos literarios.

Bibliografía

1. Textos espoliados

- Alonso, D. (1969), “Narraciones orales gallego-asturianas de Oscos” en *Obras Completas*, volume 1, pp. 495-521, Madrid, Gredos. (Oscos).
- Couceiro, J. L. (1976), *El habla de Feás*. Anexo 5 de *Verba*, Universidade de Santiago. (Feás).
- Cunqueiro, A. (1968), *Merlín e familia i outras historias*. Vigo, Galaxia. (Merlín).
- (1984), *O incerto señor don Hamlet, príncipe de Dinamarca*. Vigo, Galaxia. (Hamlet).
- Fernández González, J. R. (1978), *Etnografía del Valle de Ancares. Estudio lingüístico según el método “Palabras y cosas”*. Anexo 10 de *Verba*, Universidade de Santiago. (Ancares).
- Fernández Rei, F. (1985), “Textos do galego exterior: Piantón (A Veiga-Oviedo), Paradaseca do Bierzo (León) e Lubián (Zamora). Caracterización lingüística” en *Homenaje a Alvaro Galmés de Fuentes*, Madrid, Gredos, pp. 185-196. (Exterior).

- Méndez Ferrín, X. L. (1983³), *Percival e outras historias*. Vigo, Galaxia. (Percival).
- (1985), *Arnoia, Arnoia*. Vigo, Galaxia. (Arnoia).
- Pousa Ortega, H. (1987), *A fala de Goián. Estudio descritivo*. Memoria de licenciatura, Universidade de Santiago. (Goián).
- Prieto, L. (1958), *Contos vianeses*. Vigo, Galaxia. (Viana).
- Regueira Fernández, X. L. (1986), *A fala do norte da Terra Cha*. Tese de doutoramento, Santiago de Compostela. (A Terra Cha).
- Rodríguez Castelao, A. D. (1934), *Os dous de sempre*. Santiago, Nós. (Dous).
- Santamarina Fernández, A. (1975), “Textos e noticias da fala de Negueira (Lugo)” en *Verba*, volume 2 (1975), pp. 313-322. (Negueira).
- Taboada, M. (1976), *El habla del Valle de Verín*. Anexo 15 de *Verba*, Universidade de Santiago. (Verín).
- Vázquez Somoza, X. L. (1986), *O galego en Zolle (Guntín)*. Memoria de licenciatura, Universidade de Santiago. (Zolle).

2. Obras consultadas e citadas

- Alarcos Llorach, E. (1976), “Los demostrativos en español” en *Verba* 3, pp. 53-63.
- Álvarez et alii (1986), *Gramática Galega*, Vigo, Galaxia.
- Asenjo Orive, M. R. (1990), *Los demostrativos*, Salamanca, Colegio de España.
- Badía Margarit, A. (1952), “Los demostrativos y los verbos de movimiento en Ibero-románico” en *Estudios dedicados a Menéndez Pidal*, Vol. III, Madrid, CSIC, jpp. 3-31.
- Bechara, E. (1974), “O sistema dos demostrativos no português do Brasil” en *Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen* 126, 2, pp. 320-333.
- Cunha-Cintra (1984²), *Nova gramática do português contemporâneo*. Sá da Costa, Lisboa.
- Dietrick, D. (1988), “Aproximación al sistema y uso de los demostrativos en español” en *Anuario de Lingüística Hispánica*, 4, pp. 99-114.
- Fernández Rei, F. (1990), *Dialectoloxía da lingua galega*, Vigo, Xerais.
- Lamiquiz, V. (1967), “El demostrativo en español y francés. Estudio comparativo y estructuración” en *RFE* 50, pp. 163-202.